

**KLIPLI TAFAKKUR – RAQAMLI AVLODNING
KOGNITIV FENOMENI SIFATIDA**

**CLIP THINKING AS A COGNITIVE
PHENOMENON OF THE DIGITAL GENERATION**

**КЛИПОВОЕ МЫШЛЕНИЕ КАК КОГНИТИВНЫЙ
ФЕНОМЕН ЦИФРОВОГО ПОКОЛЕНИЯ**

FAN TARMOG‘I
09.00.00 – Falsafa

QABUL QILINDI
02.08.2026

CHOP ETILDI
05.08.2026

Gulchehra G‘affarova

Chirchiq davlat pedagogika universiteti professori, falsafa fanlari doktori (DSc)

ANNOTATSIYA

Maqola raqamli davrda fikrlash shakllari va usullarining transformatsiyasi muammosiga bag‘ishlangan. Umumlashgan texnologizatsiya va raqamlashtirish tufayli ko‘plab yangi imkoniyatlar paydo bo‘ldi, biroq ularning bir qismi salbiy oqibatlariga ega. Ular orasida: klipli fikrlashning rivojlanishi, kelib tushayotgan axborotni chuqur tahlil qilishga qodir emaslik, soxta bilimlarning paydo bo‘lishi kabilar mavjud. Maqolada raqamlashtirishning oqibati sifatida «klipli fikrlash» tushunchasining paydo bo‘lish omillari, mohiyati va asosiy mezonlari yoritib berilgan. Shu bilan birga raqamli avlod ongi va fikrlash tarziga xos bo‘lgan «klipli tafakkur» fenomeni gnoseologik va ontologik jihatdan tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: raqamli jamiyat, raqamli avlod, klipli tafakkur, kognitiv transformatsiya, gnoseologiya, kognitiv fenomen, ontologiya, axborot xuruji, soxta bilimlar, raqamli avlod.

ABSTRACT

This article examines the transformation of forms and methods of thinking in the digital age. The widespread technologization and digitalization have created numerous new opportunities, but some of these have negative consequences. These include the development of clip thinking, the inability to deeply analyze incoming information, the emergence of false knowledge, etc. The article explores the factors, essence, and main criteria for the emergence of the concept of "clip thinking" as a consequence of digitalization. The phenomenon of "clip thinking," characteristic of the consciousness and thinking of the digital generation, is analyzed from epistemological and ontological perspectives.

Keywords: digital society, digital generation, limited thinking, cognitive transformation, epistemology, cognitive phenomenon, ontology, information overload, false knowledge, digital generation.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена проблеме трансформации форм и методов мышления в цифровую эпоху. Вследствие всеобщей технологизации и цифровизации появилось множество новых возможностей, но некоторые из них имеют негативные последствия. К ним относятся: развитие клипового мышления, неспособность к глубокому анализу поступающей информации, появление ложных знаний и т. д. В статье освещаются факторы, сущность и основные критерии возникновения понятия «клиповое мышление» как следствия цифровизации. При этом феномен «клипового мышления», характерный для сознания и мышления цифрового поколения, анализируется с эпистемологической и онтологической точек зрения.

Ключевые слова: цифровое общество, цифровое поколение, ограниченное мышление, когнитивная трансформация, эпистемология, когнитивный феномен, онтология, информационная перегрузка, ложные знания, цифровое поколение.

KIRISH

XXI asrda insoniyat sivilizatsiyasining sifat jihatdan yangi bosqichi – raqamli jamiyat shakllanishi kuzatilmoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal taraqqiyoti, global internet tarmog'ining ommalashuvi va media-muhitning kengayishi inson hayot faoliyatining barcha sohalarini tubdan o'zgartirmoqda. Bunday global transformatsiyalar nafaqat ijtimoiy-iqtisodiy tuzilmalarga, balki insonning ichki dunyosi, kognitiv tizimi hamda axborotni qabul qilish va qayta ishlash mexanizmlariga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Darhaqiqat, axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi va virtual muhitning miqdor hamda sifat jihatidan kengayishi zamonaviy inson kognitiv tizimida tub o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Yangi ijtimoiy-texnologik reallikda shakllanayotgan raqamli avlod (Z-avlod/zumerlar) kognitiv modeli – klipli fikrlash fenomeni falsafiy-antropologik va gnoseologik jihatdan chuqur va tizimli tahlilni talab etadi.

Jamiyatning umumlashgan raqamlashuvi inson va axborot o'rtaqidagi an'anaviy munosabatlarni transformatsiya qildi. Haddan tashqari katta hajmdagi ma'lumotlar (Big Data) oqimida o'sib kelayotgan avlodda axborotni chuqur o'zlashtirish va konseptual tahlil qilish o'rnini uni qisqa, yorqin va yuzaki qabul qilish ko'nikmasi egallamoqda. Axborotning videoketma-ketlik tamoyili bo'yicha tezkor, fragmentar va ustma-ust qabatlanishi bilimlarning parchalanishiga, tanqidiy fikrlash va chuqur gnoseologik sho'ng'ish darajasining pasayishiga olib kelmoqda. Shu bois, klipli fikrlashning shakllanishi shunchaki psixolog-pedagogik muammo emas, balki raqamli jamiyatda ijtimoiy qarashlar, qadriyatlar tizimi va insonning dunyoni anglash

(ontologik-epistemologik) parametrlari o'zgarishini belgilab beruvchi omil sifatida nihoyatda dolzarb falsafiy muammodir.

ASOSIY QISM

Zamonaviy raqamli jamiyatda «klipli fikrlash» fenomeni muammosi turli fan sohalari, jumladan, falsafa, sotsiologiya, pedagogika va psixologiya vakillari tomonidan faol tadqiq etilmoqda. Ilmiy adabiyotlarda ushbu hodisaga berilgan baholar raqamlashuvning ijobiy adaptiv mexanizmidan tortib, kognitiv degradatsiya tahdidigacha bo'lgan keng diapazonni qamrab oladi.

Axborotni qabul qilishda «kitob madaniyati»dan «ekran madaniyati»ga o'tish transformatsiyasini gnoseologik jihatdan asoslashda K.G.Frumkinning tadqiqotlari muhim ahamiyatga ega. [20]. Muallif chiziqli matnlar o'rnini klipli strukturalar egallashi va buning oqibatida axborotni yaxlit konseptual idrok etish darajasi pasayishini ko'rsatib beradi. Ushbu yondashuv ommaviy tahlillarda ham o'z ifodasini topib, «ekranizatsiyalashgan inson» va «kitob o'quvchi inson» kognitiv modellarining tub farqlarini ochib beradi. [13, 10].

Raqamli muhit va Z-avlodning kognitiv xususiyatlari o'rtasidagi aloqadorlik K.V.Isayeva, A.S.Vantyayeva hamda G.V.Akimenko va boshqalar tomonidan sotsiologik va pedagogik nuqtai nazardan o'rganilgan. [9, 4; 3]. Bu tadqiqotlarda klipli fikrlash «raqamli jamiyat»dagi ijtimoiy fenomen va ta'limda axborot qabul qilishning o'ziga xos kognitiv modeli sifatida talqin etiladi. T.V.Semenovskix [17] hamda M.A.Kupchinskaya va N.V.Yudalevichlar [13] oliy ta'lim tizimida talabalarning axborot bilan ishlash ko'nikmalari o'zgarishini tahlil qilib, klipli fikrlash axborotni chuqur qayta ishlashga to'sqinlik qilishini, lekin shu bilan birga yuqori dinamik muhitga moslashish talabi ekanini ta'kidlaydilar.

Fenomenning onto-gnoseologik mohiyatini anglashda L.V.Kalashnikovaning adaptiv yondashuvi alohida e'tiborga loyiq.[10] Tadqiqotchi klipli fikrlashni axborot yuklamasi haddan tashqari ortgan sharoitda inson psixikasining o'zini muhofaza qilish va shiddatli muhitga moslashishni ta'minlovchi himoya mexanizmi sifatida baholaydi.

Klipli fikrlashning empirik va psixologik ko'lamini baholashda S.D.Polyakov va hammualliflarning tadqiqotlari muhim tajribaviy baza bo'lib xizmat qiladi [14]. Shu bilan birga, ushbu fenomenning ommaviy axborot maydoni va internet-diskursda keng muhokama qilinishi uning nafaqat akademik, balki keng ijtimoiy-madaniy muammoga aylanganini ko'rsatadi.

Tadqiqotning metodologik asosini raqamli jamiyatda inson kognitiv tizimi va qadriyatlar sferasining o'zgarishini tahlil qilishga qaratilgan tizimli va dialektik yondashuv tashkil etadi. Klipli fikrlashni falsafiy-antropologik va gnoseologik tadqiq etishda «raqamli inson»ning ontologik maqomi va yangi kognitiv-madaniy

identichligini ochib beruvchi falsafiy-antropologik tahlil, shuningdek, axborotni qabul qilishning «chiziqli» va «fragmentar» modellari oʻrtasidagi chegaralarni farqlashga qaratilgan gnoseologik va konseptual tahlil metodlaridan foydalanildi.

Raqamli axborot muhitining kengayishi natijasida jamiyatda, ayniqsa, «Z» va «Alpha» avlodi vakillarida fikrlashning oʻziga xos shakli – «klipli tafakkur» (inglizcha clip – qirqim, parcha, videoklip) fenomeni shakllandi. Ushbu fenomen axborotni tugallanmagan, bir-biri bilan zanjirli bogʻlanmagan, qisqa va yorqin lavhalar (kliplar) koʻrinishida qabul qilish xususiyati bilan ajralib turadi.

«Klip» soʻzini eshitganda insonlar, odatda, uni musiqa va video bilan bogʻlashadi. Bu tasodifiy emas, chunki ingliz tilidagi «clip» soʻzi «qirqish; (gazetadan) qirqim; (filmdan) parcha, kesma» maʼnolarini anglatadi. «Klip» tushunchasi kitobxonni musiqiy videoroliklarni barpo etish tamoyillariga, aniqrogʻi, video ketma-ketlik bir-biri bilan sust bogʻlangan obrazlardan iborat boʻlgan turlariga havola qiladi. Musiqiy klipning tuzilish tamoyili asosida klipli dunyoqarash ham shakllanadi, yaʼni inson dunyoni yaxlit holda emas, balki bir-biri bilan deyarli bogʻlanmagan qismlar, faktlar va voqealar ketma-ketligi sifatida qabul qiladi.

Klipli fikrlash egasi biror-bir vaziyatni tahlil qilishda qiynaladi, baʼzan esa bunga mutlaqo qodir boʻlmaydi. Chunki vaziyat obrazi xayolda uzoq saqlanib qolmaydi, u deyarli zudlik bilan yoʻqoladi va oʻrnini darhol yangisi egallaydi.[16]

Hozirgi vaqtda ommaviy axborot vositalari (OAV) «klip» soʻzini fikrlash kontekstida faol qoʻllamoqda. Ushbu hodisa bir lahzada paydo boʻlgan emas: «klipli fikrlash» atamasi falsafiy-psixologik adabiyotlarda XX asrning 90-yillari oxirida paydo boʻlgan boʻlib, insonning dunyoni videoklip (nomi ham shundan) yoki teleyangiliklar shaklida mujassamlashgan qisqa, yorqin murojaat orqali qabul qilish xususiyatini anglatgan. [1]

Dastlab aynan ommaviy axborot vositalari (OAV), Butunjahon tarmogʻi emas, axborotni uzatishning universal formatini – dolzarb kliplarning ketma-ketligi deb ataluvchi tizimni ishlab chiqqan edi. Bu oʻrinda klip – bu kontekst aniqlashtirilmagan holda uzatiladigan qisqa tezislar toʻplamidir, chunki uning dolzarbligi tufayli obyektiv borliqning oʻzi klip uchun kontekst vazifasini oʻtaydi. Shu tariqa, inson ushbu borliqqa shoʻngʻigani sababli klipni erkin qabul qilish va talqin qilish imkoniyatiga ega boʻladi. Aslida esa, hammasi birinchi qarashda tuyulganidek jozibador emas, chunki axborotning fragmentar (boʻlak-boʻlak) berilishi va oʻzaro bogʻliq voqealarning vaqt boʻyicha bir-biridan ajralib qolishi sababli, miya voqealar oʻrtasidagi aloqalarni anglash va anglab yetish salohiyatini shunchaki yoʻqotadi. Natijada klip shunchaki axborot axborot shovqiniga aylanadi. Shu bilan birga, klipning eʼlon qilingan maqsadi insonlar idrokida saqlanib qoladi: muntazam ravishda yangiliklarni oʻqib boradigan shaxs goʻyoki dunyoda sodir boʻlayotgan jarayonlar haqida tasavvurga egadek illyuziya (xomxayol) bilan oʻzini ovutadi.

Vaholanki, aslida uning kallasida umumiy voqealar zanjiriga birlashtirish va bir-biri bilan bog'lashning deyarli imkoni bo'lmagan tarqoq faktlar to'plami shakllangan bo'ladi. OAV formati miyani anglashning fundamental xatosiga yo'l qo'yishga majbur qiladi – ya'ni voqealar faktologik (asliy) jihatdan emas, balki vaqt jihatidan yaqin bo'lsa, ularni bir-biriga bog'liq deb hisoblaydi. Shu sababli, klipli fikrlashning paydo bo'lishi – bu keskin ortib borayotgan axborot hajmiga nisbatan berilgan tabiiy javob ekani ajablanarli emas.

«Klipli tafakkur» tushunchasi ilmiy muomalaga dastlab XXI asr boshlarida kiritilgan bo'lib, u axborot oqimining keskin ortishi va uni psixologik jihatdan o'zlashtirish ehtiyojidan kelib chiqqan. Media va futurologiya sohasidagi tadqiqotchilar ushbu hodisani axborot jamiyatining tabiiy mahsuli sifatida talqin qiladilar. «Klipli madaniyat» va «blip-madaniyat» (blip culture) tushunchalari ilk bor amerikalik futurolog E.Toffler tomonidan muomalaga kiritilgan.[18] Muallif ushbu fenomenni TV-kanallarni uzluksiz almashtirish («zepping») orqali yuzaga keluvchi, chuqur mushohadani talab qilmaydigan fragmentar-mozaik idrok shakli sifatida talqin etadi. Blipl-madaniyat sharoitida axborotning doimiy qayta yuklanishi natijasida avvalgi ma'lumotlar o'z ahamiyatini tez yo'qotadi, undagi xaotiklik esa an'anaviy yaxlit va mantiqiy fikrlashga o'rgangan inson ongida qabul qilish qiyinchiligini tug'diradi.

F.I.Girenok zamonaviy falsafada chiziqli va konseptual fikrlash o'rnini chiziqli bo'lmagan klipli fikrlash egallayotganini ta'kidlaydi. Olimning fikricha, agar Yevropa madaniyati mantiqiy isbotlash tizimiga tayansa, Vizantiya an'alariga borib taqaluvchi rus madaniyati tasvir va obrazlarni ko'rsatishga asoslanadi. Natijada, tushunchaviy fikrlash o'rniga obrazli-vizual va klipli fikrlash tarzi ustuvorlik kasb etmoqda.[5, 23]. Ushbu yondashuv gnoseologik nuqtai nazardan bilishning analog-matnli shaklidan vizual-simulyativ shakliga o'tishini ko'rsatadi. Madaniyatlararo farqlar (Yevropaning logotsentrizmi va Vizantiya-rus an'anasining ikonikligi) orqali berilgan bu tahlil klipli fikrlashning faqatgina raqamli texnologiyalar mahsuli emas, balki alohida madaniy-falsafiy ildizlarga ega bo'lgan ontologik hodisa ekanini asoslab beradi.

A.B.Feldman klipli fikrlashni inson faqat belgilangan uzunlikdagi ma'nolar bilan operatsiya qiladigan va ixtiyoriy murakkablikdagi semiotik tuzilmalar bilan ishlay olmaydigan orttirilgan fikrlash turi deb hisoblaydi.[19] Tashqi tomondan bu insonning uzoq vaqt davomida biror-bir axborotga diqqatini jamlay olmasligi va unda tahlil qilish qobiliyatining pasayganligida namoyon bo'ladi.

K.G.Frumkin klipli fikrlashni insonning axborot bilan munosabatlari rivojlanishidagi vektor, tarqoq ma'noviy parchalar o'rtasida tez o'tish qobiliyati, ammo uzoq davom etadigan chiziqli izchillikdagi – bir jinsli va bir uslubdagi axborotni qabul qilishga qodir emaslik sifatida ta'riflaydi. [20] Olim tomonidan

ilgari surilgan ushbu yondashuv kognitiv-gnoseologik nuqtai nazardan axborotni qabul qilish va qayta ishlashning sifat jihatidan yangi modelini oshkor etadi. Muallif ko'rsatib o'tgan «chiziqli izchillikdan tarqoq ma'noviy parchalarga o'tish» jarayoni an'anaviy akademik-matnli madaniyat va zamonaviy media-muhit o'rtasidagi uzviylikning uzilishini anglatadi. Bu esa inson ongining axborot oqimiga moslashuv mexanizmi bo'lish bilan birga, tizimli va konseptual fikrlashning zaiflashuviga olib keluvchi asosiy kognitiv omildir.

U «klipli fikrlash» fenomenini keltirib chiqargan beshta omilni ajratib ko'rsatadi:

Hayot sur'atining tezlashishi va u bilan bevosita bog'liq bo'lgan axborot oqimi hajmining ortishi; bu axborotni saralash va qisqartirish, asosiysini ajratib ko'rsatish va ortiqchasini filtrlash muammosini keltirib chiqaradi;

Axborotning yuqori darajadagi dolzarbligiga va uning kelib tushish tezligiga bo'lgan ehtiyoj;

Kelib tushayotgan axborot rang-barangligining ortishi;

Bir inson bir vaqtning o'zida bajaradigan ishlar sonining ko'payishi (ko'p vazifalilik);

Ijtimoiy tizimning turli darajalarida demokratiya va muloqotdorlikning (dialogichlik) ortishi.

Klipli fikrlashning shakllanishiga quyidagi asosiy omillar ta'sir ko'rsatadi:

axborot oqimining giper shiddatliliigi: har kuni inson ongiga tushadigan vizual va matnli axborot hajmining geometrik progressiyada ortib borishi;

mediaiste'mol formatining o'zgarishi: sifatli va hajmdor matnlardan ko'ra, qisqa videolar, ijtimoiy tarmoq lentarlari, storis va memlar kabi vizual mazmunga bo'lgan talabning ortishi;

ko'p vazifalilik (multitasking): insonning bir vaqtning o'zida bir nechta axborot manbalari bilan ishlashga va e'tiborni tezkorlik bilan bir obyektдан boshqasiga ko'chirishga majburligi.

Tadqiqotchilar klipli fikrlashni inson bosh miyasining o'zini o'rab turgan axborot muhitiga maksimal darajada moslashishini ta'minlovchi himoya va adaptiv mexanizmi sifatida ham baholaydilar.[16, 88]. Axborot yuklamasi haddan tashqari ortgan sharoitda inson psixikasi o'zini ortiqcha zo'riqishdan muhofaza qilish uchun ma'lumotlarni yuzaki, chuqur tahlil qilmasdan qabul qilishga o'tadi.

Klipli tafakkur fenomeniga bir qator o'ziga xos mezonlar xosdir:

Fragmentarlik va tarqoqlik: Axborot voqea-hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat aloqadorliklarisiz, alohida parchalar ko'rinishida idrok etiladi;

Yuzakilik: Matn yoki hodisaning mazmun-mohiyatiga, mantiqiy chuqurligiga kirib bormasdan, faqat vizual yoki hissiy taassurot asosida baho berish;

Dinamiklik va tezkorlik: Axborotni qabul qilish tezligining yuqoriligi, ammo e'tiborni bir joyga to'plash (konsentratsiya) vaqtining keskin qisqarishi.

Klipli fikrlashning asosiy muammosi – kontekstning yo'qligidir. Kontekst (lotincha «contextus» – mustahkam aloqa, birlashish) – alohida tarkibiy parchalarning ma'nosi va ahamiyatini aniqlashga imkon beradigan, ma'naviy tugallanganlikka ega bo'lgan og'zaki yoki yozma nutqdir. [7]

To'liq va chiziqli matn murakkab kontekst yaratib, hodisalar o'rtasidagi semantik aloqalarni anglashni yengillashtiradi. V.G.Briksinning ta'kidlashicha, klipli formatda bunday kontekst uziladi va axborotni talqin qilish individning ichki tajribasi hamda bazoviy bilimiga bog'liq bo'lib qoladi. [4]. Muayyan sohada fundamental kontekstga ega bo'lgan inson klipli yangiliklardan yagona sabab-oqibat manzarasini tiklay oladi; zarur tajribaga ega bo'lmagan kishi uchun esa klipli axborot mantiqiy bog'lanishsiz, tarqoq ma'lumotlar to'plami sifatida namoyon bo'ladi.

Raqamlashtirishning mazkur oqibati salbiy kognitiv o'zgarishlarni keltirib chiqarmoqda. Ulardan eng xavfli – kelib tushayotgan axborotni chuqur va tanqidiy tahlil qilishga bo'lgan qobiliyatning susayishidir. Suratlar va qisqa matnlar oqimida fikrlaydigan individ tizimli va konseptual mushohada yuritishda qiyinchiliklarga duch keladi. Bundan tashqari, ushbu jarayon «soxta bilimlar» paydo bo'lishiga zamin yaratadi. Tezkor va yuzaki axborot olish imkoniyati insonda «men hamma narsani bilaman» degan illyuziyani paydo qiladi. Biroq bu bilimlar mustahkam fundamental bazaga ega bo'lmay, faqat yuzaki faktlar to'plamidan iborat bo'lib qoladi. [2, 115]

Klipli tafakkurni faqat psixologik yoki pedagogik muammo sifatida emas, balki falsafiy-ontologik va gnoseologik fenomen sifatida tahlil qilish muhim ahamiyatga ega.

Ontologik jihatdan klipli tafakkur – bu raqamli borliqning (virtual reallikning) inson ongidagi aksidir. Nazariy-falsafiy tahlil shuni ko'rsatadiki, hozirgi davrda inson yashayotgan ontologik muhitning o'zi fragmentar tus oldi. Virtual va real borliqning qorishgani, axborot tarmoqlarining tarqoq tuzilishi (rizomatik tuzilish) insonning borliqda mavjud bo'lish usulini o'zgartirdi. Jil Delyoz va Feliks Gvattari tomonidan ilgari surilgan «rizoma» konsepsiyasi bugungi raqamli axborot maydonining markazsizlashgan va bo'lingan ontologiyasini aniq ifodalaydi.[8, 64]. Inson borliqni qanday ko'rsa va qabul qilsa, uning tafakkur tarzi ham shunga mos ravishda shakllanadi.

Gnoseologik jihatdan esa klipli tafakkur bilish jarayoni va bilim maqomining transformatsiyasini anglatadi. An'anaviy gnoseologiyada bilish – bu murakkab, bosqichma-bosqich amalga oshiriladigan, empirik kuzatishdan nazariy umumlashtirishgacha bo'lgan zanjirli jarayondir. Klipli tafakkur sharoitida esa bilishning klassik modeli (tushunish → tahlil qilish → sintez → xulosa) o'zining

ustuvorligini yo‘qotadi. Uning o‘rnini «intuitiv-vizual o‘zlashtirish» va «tezkor qaror qabul qilish» egallaydi.

Gnoseologik inqiroz shunda namoyon bo‘ladiki, bilim fenomeni «anglash» va «mohiyatini ushlash» tushunchalaridan uzilib, «axborotni qidirib topish va saralash» ko‘nikmasiga aylanib qolmoqda.[6, 201] Bilishning bunday transformatsiyasi bilimning fundamentalligini yemirdi va uni konseptual tuzilmadan informatsion shovqinga aylantirdi.

Yaxlit fikrlashdan klipli fikrlashga o‘tish – bu xolizmdan elementarizmga o‘tishdir. Bu fikrlashdagi parchalanish va qarama-qarshilikdan dalolat beradi.

N.Karning ta’kidlashicha, raqamli texnologiyalar ta’sirida miya axborotni qayta ishlash tizimini o‘zgartirmoqda, bu esa, avvalo, chuqur mutolaa qilish ko‘nikmasining susayishida namoyon bo‘ladi. Muallif o‘z kuzatuvlarida ushbu neyrokognitiv transformatsiyani shunday ifodalaydi: «...miyamda neyron sxemalari qayta taqsimlanayotgandek va xotiram qayta dasturlanayotgandek his paydo bo‘ldi. Ilgari kitob va uzun maqolalarga lek-lek sho‘ng‘ib keta olardim. Hozir esa ikki-uch sahifadan so‘ng diqqatim bo‘linadi, bezovtalik paydo bo‘ladi. Ilgari juda tabiiy yuz beradigan chuqur mutolaa endi kurashga aylandi» [11, 7]. Darhaqiqat, internet davrida inson miyasi chuqur mutolaa qilish va uzun matnlarga diqqatni jamlash qobiliyatini yo‘qotib, yuzaki va chalg‘ituvchi fikrlash tarziga moslashmoqda.

Klipli fikrlash faqat salbiy hodisa bo‘lmay, balki ayrim kognitiv ko‘nikmalarning boshqalari hisobiga rivojlanishidir. Xususan, L.Rozen ta’kidlaganidek, internet-avlodining («iGen») kuchli tomoni ularning yuqori ko‘p vazifalilik qobiliyatida namoyon bo‘ladi. Biroq bunday moslashuvning badali – diqqatning bo‘linishi, chalg‘ish, giperaktivlik hamda chuqur mantiqiy va matnli tahlildan ko‘ra vizual belgilarni afzal ko‘rishdir. [21, 104]. Shuningdek, zamonaviy inson onggi ilgarigiga qaraganda ancha yuqori darajada qabul qilish kanallarini to‘sib qo‘yadigan va mutlaqo ortiqcha, befoyda bo‘lgan xaotik hamda har xil axborotlar oqimini boshidan kechirmoqda. Ushbu vaziyatda klipli fikrlash axborot-psixologik zo‘riqishlardan himoya qilish mexanizmi rolini o‘ynaydi.

Shunday qilib, xulosa qilishimiz mumkinki, klipli fikrlash zamonaviy jamiyatda ommaviy hodisaga aylanib, axborot zo‘riqishlaridan o‘ziga xos himoya vositasi bo‘lib xizmat qilmoqda. Inson turli mavzulardagi axborotni tez o‘zlashtirish ehtiyojini sezgan holda, qoliplar/shablonlar bo‘yicha qabul qilishdan boshqa muqobilga ega emas.

Klipli fikrlash – bu insonning axborot bilan munosabatlari rivojlanishidagi yangi vektordir, shu sababli tarmoq kommunikatsiyalari zamonaviy inson uchun odatiy kommunikatsiyalardan kam ahamiyatli emasdir.[15]

Demak, «klipli fikrlash» tushunchasining umume’tirof etilgan yagona ta’rifi mavjud emas, biroq biz asosiy xususiyatlar asosida quyidagicha ta’rif shakllantirishga

harakat qildik: «klipli fikrlash» – bu axborot oqimining fragmentarliligi, alogikligi (deyarli mantiqsizligi), kelib tushuvchi axborotning to‘liq har xil turdaligi, axborot parchalari o‘rtasida yuqori tezlikda o‘tish va atrof-olamni qabul qilishning yaxlit manzarasi yo‘qligi bilan tavsiflanuvchi, ular o‘rtasidagi aloqalarni hisobga olmagan holda obyektlarning ko‘plab turli xususiyatlarini aks ettirish jarayonidir.

Bizningcha, klipli fikrlashning asosiy xususiyatlari quyidagilardan iborat: fikrlashning konkretligi; fragmentarlik (yaxlit qabul qilishning yo‘qligi); umumlashtirish darajasi kichik bo‘lgan tushunchalarga yo‘naltirilganlik; alogiklik; labillik (o‘zgaruvchanlik/egiluvchanlik).

Bu joyda keltirilgan alogiklik (grekcha a- – inkor qo‘shimchasi va logikos – mantiqiy) – bu fikrlash jarayonida mantiq qonunlari va sabab-oqibat aloqalarining buzilishi, mantiqsizlik. Umumiy ma‘nosi: insonning xulosalari, fikrlari va mushohadalari o‘rtasida mantiqiy bog‘liqlikning yo‘qligi yoki ularning bir-biriga zid kelishi.

Klipli tafakkurga ega bo‘lgan inson axborotni chuqur tahlil qilmagani va voqealarning mohiyatiga kirib bormagani sababli, bir-biriga mantiqan bog‘lanmagan faktoralarni osongina qabul qiladi. Uning fikrlashida tizimli mantiq o‘rnini yuzaki va alogik (mantiqsiz) taassurotlar egallaydi.

Labillik (lotincha labilis – beqaror, o‘zgaruvchan, sirpanchiq) – bu psixik yoki fiziologik jarayonlarning, hissiyotlarning va diqqatning tez o‘zgaruvchanligi, beqarorligi va harakatchanligi. Inson kayfiyatining, emotsiyalarining yoki diqqatining juda tez, aniq bir sababsiz yoki kichik omillar ta‘sirida bir holatdan ikkinchi holatga o‘tib ketishi (masalan, emotsional labillik – kayfiyatning tez o‘zgarib turishi)ni anglatadi. Klipli tafakkurda kognitiv va diqqat labilligi yaqqol ko‘rinadi. Inson diqqati bir obyektida uzoq ushlanib turmaydi, u bir axborot parchasidan (kadr, post, storis) boshqasiga juda boshqaruvsiz va tezkorlik bilan ko‘chib o‘tadi.

Raqamli muhit ta‘sirida shakllangan klipli tafakkurga fikrlashning alogikligi (voqea-hodisalar o‘rtasidagi mantiqiy aloqadorlikning uzilishi) hamda diqqat va kognitiv jarayonlarning labilligi (beqarorligi, axborot manbalariga tez va yuzaki ko‘chib o‘tishi) kabi xususiyatlar xosdir.

XULOSA

Shunday qilib, klipli tafakkur – bu raqamli axborot jamiyati rivojlanishining logik mahsuli va raqamli avlodga xos murakkab kognitiv fenomendir. U bir tomondan inson ongining axborot xuruji va yuqori bosim sharoitida omon qolishiga xizmat qiluvchi adaptiv mexanizm bo‘lsa, ikkinchi tomondan, mantiqiy va tanqidiy tafakkurning susayishiga, axborotni chuqur idrok etmaslikka hamda soxta bilimlarning ommalashuviga olib keladi.

Ushbu fenomenning gnoseologik va ontologik ildizlarini anglash raqamli avlod bilan ishlashda, ta'lim tizimini modernizatsiya qilishda va insonning kognitiv salohiyatini saqlab qalishda muhim ahamiyat kasb etadi. Kelajakdagi pedagogik va falsafiy-ijtimoiy vazifa klipli tafakkurni to'liq inkor etish emas, balki uning tezkorlik va moslashuvchanlik kabi ijobiy jihatlarini an'anaviy (matritsali, tizimli) tanqidiy tafakkur bilan uyg'unlashtirishdan iboratdir. Shuningdek, raqamli avlodning kognitiv salohiyatini saqlab qolish va ularda klipli fikrlash rivojlanishining salbiy oqibatlarini kamaytirish bo'yicha quyidagi asosiy tavsiyalar ishlab chiqildi:

Raqamli avlodning kognitiv salohiyatini saqlab qalish va klipli fikrlashning salbiy oqibatlarini yumshatish bo'yicha quyidagi asosiy tavsiyalar ilgari suriladi:

1. Raqamli avlodning diqqatni ushlab turish vaqti qisqarganligini inobatga olib, hajmdor va murakkab o'quv-ilmiy materiallarini mantiqan tugallangan mikro-modullarga (mikro-kontentlarga) bo'lish lozim. Talaba yoki o'quvchi mazkur kichik bilimlarni o'zlashtirgach, Scaffolding (bosqichma-bosqich akademik qo'llab-quvvatlash) tamoyiliga tayangan holda ularni asta-sekin sun'iy ravishda chuqurroq, chiziqli va tizimli-konseptual tafakkur darajasiga olib chiqish metodikasini qo'llash zarur.

2. Soxta bilimlar va tarqoq axborotning salbiy ta'sirini bartaraf etish uchun yoshlarda kelib tushayotgan har qanday ma'lumotga tanqidiy va shubha bilan qarash ko'nikmalarini shakllantirish lozim. Buning uchun akademik tizimda axborot manbalarining xolisligini tekshirish, milliy va xorijiy ilmiy bazalardan samarali foydalanish va faktlarni mustaqil argumentatsiyalash bo'yicha amaliy metodikalarni keng joriy etish talab etiladi.

3. Klipli tafakkurga xos bo'lgan «obrazli-vizual va ikonik» idrok etish xususiyatini akademik va ta'limiy maqsadlarga yo'naltirish zarur. Nazariy va ijtimoiy-huquqiy tushunchalarni faqat quruq va uzun matn shaklida emas, balki infografika, konseptual diagrammalar, intellekt-xaritalar (Mind Maps) va semantik sxemalar orqali yetkazish lozim. Bu yoshlarda hodisalar o'rtasidagi sabab-oqibat zanjirini hamda ichki kontekstni ko'ra olish imkoniyatini kengaytiradi.

4. Kognitiv labillik, beqarorlik va chalg'ishlarning oldini olish maqsadida ta'lim jarayonida axborot uzatish tezligini sekinlashtiruvchi amaliyotlarni kengaytirish lozim. Akademik debatlar, interaktiv munozaralar, manbashunoslik mashg'ulotlari va asl manbalar bilan ishlashga qaratilgan «chuqur mutolaa» madaniyatini qayta tiklash talab etiladi. Bu jarayon axborotni yuzaki qabul qilishdan uning tub mazmun-mohiyatini va kontekstini anglash ko'nikmasiga o'tishni ta'minlaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Азаренок Н. В. Клиповое мышление и его влияние на познавательную сферу личности // Казанский педагогический журнал. – 2009. – № 5. – С. 110–118.

2. Азаренок Н.В. Клиповое сознание и его влияние на психологию человека в современном мире. // Мат. Всерос. юбилейной науч. конф., посвященной 120-летию со дня рождения С.Л. Рубинштейна «Психология человека в современном мире». Том 5. Личность и группа в условиях социальных изменений. / Отв. ред. А.Л. Журавлев. – М.: Изд-во «Институт психологии РАН», 2009. С. 110-112.
3. Акименко Г.В., Кирина Ю.Ю., Федосеева И.Ф., Яковлев А.С. Клиповое мышление поколения Z: особенности развития когнитивных способностей в процессе обучения в ВУЗЕ // Электронный научный журнал «Дневник науки», 2023. №12, -С.
4. Брыксин В.Г. Клиповое мышление. – Режим доступа: <http://virtualmind.ru/2011/12/01/chunk-mentality/> (дата обращения: 10.10.2014).
5. Гиренок Ф.И. Клиповое мышление. – М.: Академический проект, 2016.–256 с.
6. Гиренок Ф.И. Антропологические конфигурации философии // Философия науки. – Вып. 8: Синергетика человекомерной реальности. – М.: ИФ РАН, 2002. С. 415-420.
7. Головин С.Ю. Словарь практического психолога. – Мн.: Харвест, 1998. С. 201.
8. Делёз Ж., Гваттари Ф. Тысяча плато: Капитализм и шизофрения / пер. с фр. Я. И. Свирского. – Екатеринбург: У-Фактория; М.: Астрель, 2010. – 895 с.
9. Исаева К. В., Вантеева А. С. Клиповое мышление как социальный феномен современного общества «в цифре» // Известия Саратовского университета. Новая серия. Серия: Социология. Политология. 2025. Т. 25, вып. 4. С. 404–412. <https://doi.org/10.18500/1818-9601-2025-25-4-404-412>, EDN: KZFCBQ
10. Калашникова Л. В. Клиповое мышление как формат подачи информации в процессе познавательной деятельности // Образование, наука и производство. 2014. № 4 (9). С. 67–71. EDN: VSCADZ
11. Карр Н. Делает ли Google нас глупее? [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://media-ecology.blogspot.ru/2011/03/google.html> (дата обращения: 25.09.2014).
12. Клиповое мышление: чем отличаются «люди экрана» от «людей книги»? [Электронный ресурс] // Портал «моноклер» – URL: <https://monocler.ru/klipovomyishlenie/> (Дата обращения: 13.09.2019)
13. Купчинская Мария Александровна, Юдалевич Наталья Владимировна Клиповое мышление как феномен современного общества // Бизнес-образование в экономике знаний. 2019. №3 (14), С.66-71. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/klipovoe-myshlenie-kak-fenomen-sovremennogo-obshchestva> (дата обращения: 23.07.2026).

14. Поляков С.Д., Белозерова Л.А., Вершинина В.В., Данилов С.В., Кривцова Н.С. «Клиповое мышление» у старшеклассников и студентов: опыт исследования // Вестник Московского университета. Серия 14. Психология. 2019. № 4. С. 126–143. doi: 10.11621/vsp.2019.04.129
15. Семеновских Т. В. Феномен «клипового мышления» в образовательной среде // Вестник Томского государственного университета. – 2014. – № 384. – С. 85–91.
16. Семеновских Т.В. “Клиповое мышление” – феномен современности [Электронный ресурс]. / Оптимальные коммуникации: эпистемический ресурс Академии медиаиндустрии и кафедры теории и практики общественной связности РГГУ. – Режим доступа: <http://jarki.ru/wpress/2013/02/18/3208/> (дата обращения: 14.10.2014).
17. Семеновских Т.В. Феномен «клипового мышления» в образовательной вузовской среде // Интернет-журнал «НАУКОВЕДЕНИЕ», Выпуск 5 (24), сентябрь – октябрь 2014. -С.1-10.
18. Тоффлер Э. Шок будущего: пер. с англ. – М.: АСТ, 2002. 57 с.
19. Фельдман А. Клиповое мышление [Электронный ресурс] // Портал «LiveJournal» – URL: <https://wowavostok.livejournal.com/9487906.html> (Дата обращения: 26.08.2019)
20. Фрумкин К.Г. Клиповое мышление и судьба линейного текста [Электронный ресурс]. // Топос: литературно-философский ж-л. 2010. №9. <http://www.topos.ru/article/7371> (доступ свободный).
21. Larry D. Rosen Me, MySpace, and I Parenting the Net Generation. – Palgrave Macmillan, 2007. P. 11-13.